

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

© Чепурна О. О., 2016
<http://orcid.org/0000-0001-7500-7598>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57581>

У статті розглядаються питання організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на основі взаємодії видів пізнавальної діяльності при провідній ролі продуктивної. Підкреслюється, що основою організації навчально-пізнавальної діяльності учнів є урахування їхніх індивідуальних особливостей. Автор виділяє індивідуальні особливості особистості, що впливають на успішність навчальної діяльності, знання яких дозволить учителю провести оперативну гнучку адаптацію, що надасть конкретний практичний результат. Особлива увага приділяється умовам, що забезпечують високу ефективність організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах адаптивної системи навчання. Доводиться, що організація навчально-пізнавальної діяльності в умовах адаптивної системи навчання має взаємопов'язану структуру мотиваційної, змістовної, функціональної сторін.

Ключові слова: навчально-пізнавальна діяльність, адаптивна система навчання, вчитель, учень, індивідуальні особливості, організація.

Чепурная Е. А. Организация учебно-познавательной деятельности учащихся старших классов общеобразовательных учебных учреждений

В статье рассматриваются вопросы организации учебно-познавательной деятельности учащихся на основе взаимодействия видов познавательной деятельности при ведущей роли продуктивной. Подчеркивается, что основой организации учебно-познавательной деятельности учащихся является учет их индивидуальных особенностей. Автор выделяет индивидуальные особенности личности, влияющие на успешность учебной деятельности, знание которых позволит учителю провести оперативную гибкую адаптацию, дающую конкретный практический результат. Особое внимание уделяется условиям, которые обеспечивают высокую эффективность организации учебно-познавательной деятельности учащихся в условиях адаптивной системы обучения. Доказывается, что организация учебно-познавательной деятельности в условиях адаптивной системы обучения имеет взаимосвязанную структуру мотивационной, содержательной, функциональной сторон.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, адаптивная система обучения, учитель, ученик, индивидуальные особенности, организация.

Chepurnaya E. Organization of Teaching and Learning Activities of Upper Secondary School Students.

The article deals with the organization of students` teaching and learning activities on the basis of interaction types of cognitive activity. The productive activity has the leading role. The basis of the organization of students` teaching and learning activities is paying attention to their specific features.

The author identifies the individual personality traits that affect the success of learning activities that will enable the teacher to carry out rapid flexible adaptation that will provide a certain result.

Special attention is given to conditions that ensure high efficiency of teaching and learning of students in adaptive learning system: the use of various teaching methods and techniques, the creation of situations of success, that will help students show initiative, independence and natural self-expression, the quality of teaching learning material (systematization, clarity, dynamism); interconnected structure of motivational, meaningful, functional aspects of the lesson.

It proves that the organization of teaching and learning activities in adaptive learning system has interconnected motivational, meaningful and functional structure.

Key words: *teaching and learning activities, cognitive activity, adaptive learning system, teacher, student, individual personality traits, organization.*

Підвищення ефективності та якості навчального процесу – одне з основних завдань, що стоїть сьогодні перед загальною середньою освітою. У статті 5 Закону України «Про загальну середню освіту» визначені завдання загальної середньої освіти: «Формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду, виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності» [5, с. 2], що спрямовані на підвищення ефективності процесу навчання в навчальному закладі. Зазначене дає підстави стверджувати, що основним критерієм якісного аналізу діяльності вчителя повинні бути реальні результати навчального процесу, ступінь глибини і міцності засвоєння учнями навчального матеріалу. Ці результати повинні виявлятися в об'єктивних якісних і кількісних показниках успішності учнів. Саме цим обумовлено актуальність статті.

Метою статті є визначення умов ефективності організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах адаптивної системи навчання.

Особистість учня та навчальна діяльність потребують системного підходу, який відкриває можливість глибокого і всебічного вивчення

індивідуальних особливостей учнів, адаптації до них, компенсації вже сформованих реальних можливостей.

Аналіз останніх наукових досліджень. У дослідженнях останніх років увага науковців зосереджена на питаннях вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності учнів. Так, учені звертають увагу на організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів у рамках комунікативно-діалогової (Н.П. Наволокова) та ігрової (Н.П. Наволокова, І.І. Довгопол, Т.А. Івкова) моделей навчання; активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів (В.І. Лозова, Н.Ю. Соколова), мотивацію навчальної діяльності (Н.П. Наволокова, І.П. Підласий, О.Г. Фідря). Основна увага в цих дослідженнях приділяється конкретним способам активізації діяльності учнів у навчально-пізнавальній діяльності, особливостям використання в навчально-виховному процесі комунікативно-діалогової та ігрової моделей, які забезпечують високий рівень залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності, застосування різноманітних прийомів розвитку пізнавальних мотивів і різних видів пізнавальної діяльності, обґрунтовуються умови успішності їх реалізації.

Виклад основного матеріалу.

Проблема вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності учнів – предмет глибокого психолого-педагогічного дослідження. Значний внесок у її розробку внесли М. А. Данилов, І. Я. Лернер, М. М. Скаткін, Н. Ф. Тализіна, І. Ф. Харламов, Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна та інші. Ця проблема продовжує залишатись однією з основних у сучасній дидактиці і практиці навчання.

Традиційна практика навчання в сучасному навчальному закладі не в повній мірі сприяє просуванню учнів до високих якісних і кількісних результатів у навчанні. Доводиться констатувати певний відступ у масовій шкільній практиці від наукових закономірностей побудови навчально-пізнавальної діяльності учнів, формальне дотримання сталих шаблонів, що служить основною перешкодою для підвищення знань, умінь і навичок учнів.

В. П. Беспалько зауважує, що оновлення школи можливе тільки через науково обґрунтоване удосконалення педагогічної технології, що пропонує суворе наукове проектування і точне відтворення в класній кімнаті педагогічних процесів, що гарантують успіх [3, с. 3].

Ґрунтуючись на обліку й аналізі тенденцій і підходів до удосконалення процесу навчання, розглянемо проблему організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах адаптивної системи навчання. Так, Д. Б. Ельконін та В. В. Давидов справедливо стверджують, що навчально-пізнавальною діяльністю учнів є лише така діяльність, яка є цілеспрямованою, орієнтовною на отримання внутрішніх, а не зовнішніх результатів, на досягнення теоретичного рівня мислення. Н. П. Наволокова поділяючи цю точку зору додає, що навчально-пізнавальній діяльності повинні бути притаманні такі особливості: вона повинна мати на меті не тільки засвоєння та використання знань, вмінь і навичок, але й свідомо заплановані учнями зміни себе як суб'єкта пізнавальної діяльності; свідоме і достатнє володіння прийомами пізнавальної діяльності; особлива увага до засвоєння способів розумових дій, що повинно вивести учнів на теоретичний рівень мислення; наявність усіх етапів пізнання (живого споглядання, логічного (абстрактного) мислення, практики) та забезпечення їх відповідними способами діяльності, її пошуковий характер, у результаті чого відбувається генерування нових знань і способів діяльності, які не були дані учневі у готовому вигляді [8, с. 127-128].

Аналіз педагогічної літератури з зазначеного питання дозволив виявити певні тенденції в частині теоретичного обґрунтування, практичного застосування рекомендацій до організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Більшість учених рекомендує під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів звернути увагу на її структуру і раціональність використання часу (Г. Д. Кирилова, М. І. Махмутов, Г. Н. Приступа, В. П. Шацький), а також на організацію та хід проведення уроку (Н. Я. Вербова, М. М. Скаткін, І. А. Шубін). Такі питання, як набуття учнями навичок самоосвіти, методична сторона уроку, психологічний клімат взаємин учнів і вчителя, реалізація принципу єдності навчання, виховання та розвитку виділяються авторами в якості основних.

Безперечно, дані аспекти повинні розглядатися, коли висуваються вимоги до організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Однак більшість авторів повною мірою не враховують проблему адаптації до індивідуальних навчально-пізнавальних особливостей учнів.

Основою організації навчально-пізнавальної діяльності учнів повинна стати адаптація до їх індивідуальних особливостей. Якщо в традиційному

навчанні моделі пізнавальної діяльності являють собою зразки, еталони пізнання, що задаються зовні, то адаптивна система навчання виходить з орієнтації пізнавальної діяльності на індивідуальний пізнавальний досвід самого учня.

Послідовне використання наукових психологічних знань під час проектування навчального процесу в адаптивній системі навчання має стати неодмінною умовою. Психологічні знання дозволяють враховувати особливості пізнавальних процесів кожного учня і на цій основі індивідуально, а значить і більш ефективно, організувати процес навчання, враховуючи особистість кожного учня та створюючи необхідні умови для його саморозвитку, самовираження.

Для того щоб забезпечити високу ефективність організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах адаптивної системи навчання, необхідно проаналізувати і науково обґрунтувати її структуру; виділити такі структурні елементи та їхні зв'язки, які обов'язково входять до її складу, незалежно від предмета, і тому включені до змісту адаптивної системи навчання.

Як зазначає Н. Ф. Тализіна: «При організації навчання необхідно враховувати цілий ряд особливостей учнів. Перш за все засвоєння будь-яких нових знань і умінь передбачає визначити рівень розвитку пізнавальної діяльності, наявність тих знань і умінь на яких будуються нові. При цьому важливо встановити наявність не тільки предметних знань і вмінь, але і логічних. Для успішного формування нових знань і дій, – підкреслює вона, – важливо перевірити сформованість і цілої системи менш спеціальних умінь і знань: рівень уваги (контрольна діяльність); людям із різним темпераментом потрібний різний темп і режим роботи; стійкі індивідуальні відмінності, які пред'являють свої вимоги до організації навчального процесу [10, с. 88-90].

Враховуючи зазначене, організація навчально-пізнавальної діяльності в умовах адаптивної системи навчання має взаємопов'язану структуру мотиваційної, змістовної, функціональної сторін, а тому головне завдання вчителя на уроці – забезпечити участь кожної зі сторін у загальній навчально-пізнавальній діяльності.

Змістовний блок визначається насамперед його предметом. Підкреслимо, що учень, як суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності, має справу не з об'єктивною реальністю як такою. Ця об'єктивна реальність трансформована в

програмний матеріал, який постає перед учнем як об'єкт його діяльності. Іншими словами, в якості змістовної сторони навчально-пізнавальної діяльності виступають різні елементи змісту освіти. Цей об'єкт пізнання стає для учнів предметом пізнання в тому випадку, якщо вчитель забезпечив мотиваційну сторону навчально-пізнавальної діяльності.

«Прийняття» навчальної задачі учнем обумовлено кількома дидактичними чинниками адаптивної системи навчання, але «вирішальною умовою становлення суперечності, що виникла в навчанні, її рухомою силою є те, що вона набуває внутрішній характер» [4, с. 48]. Як забезпечити внутрішній характер «прийняття» завдання? Можливий шлях вирішення цієї проблеми бачимо у застосуванні концепції взаємодії видів пізнавальної діяльності при провідній ролі продуктивної [1]. При реалізації зазначеної концепції забезпечується рефлексія навчальної роботи, що виконується. Засвоений у процесі навчально-пізнавальної діяльності матеріал переломлюється через призму попереднього пізнавального досвіду.

Однак пізнавальну діяльність обумовлює не тільки минулий досвід, а й мета як уявна модель майбутнього результату системи власних пізнавальних дій. Мається на увазі такий момент діяльності, коли мета її вже поставлена і визначає спосіб, характер дій людини. Під час здійснення пізнавальних дій відбувається уточнення, конкретизація мети через її співвіднесення з умовами діяльності, що включають навчальну задачу (як предмет діяльності) і реальні навчальні можливості учня. Скоригована мета не тільки пов'язує різні дії всередині пізнавальної діяльності, але і є необхідним моментом, що визначає перехід від однієї дії до іншої. Але цим не вичерпується вплив мети на навчально-пізнавальну діяльність. Отриманий в її ході предметний результат зіставляється з метою, і за їх адекватності – висувається нова пізнавальна мета, вже в нових реальних можливостях учня. Учня стимулює не тільки «сьогоднішній успіх», але й можливий «завтрашній успіх», який виступає особистісно-важливим мотивом пізнавальної діяльності учня. Без мотивації не може бути зрозумілим рух навчально-пізнавальної діяльності учня. Мотивація – це опосередкована процесом її відображення суб'єктивна детермінація поведінки людини світом [9, с. 370]. Пізнавальні мотиви не тільки визначають пізнавальну діяльність, але й конструюють її, надаючи їй власний пізнавальний статус. «Немотивована діяльність, – стверджує О.М. Леонтьєв, – це діяльність,

яка не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно і об'єктивно схованим мотивом» [6, с. 102]. Тобто в мотиві відбувається поєднання зовнішніх і внутрішніх впливів, що визначають відношення учня до самої діяльності.

Розрізняючи поняття «мотиви» і «стимули» діяльності, О.М. Леонтьєв підкреслює, що одні мотиви, спонукаючи до діяльності, разом з тим надають їй особистісного змісту; ми будемо називати їх змістотворчими мотивами. Інші, які існують разом з ними, виконують роль спонукальних факторів (позитивних або негативних) – інколи гостро емоційних, афективних, але позбавлених змістотворчих функцій; ми будемо умовно називати такі мотиви мотивами-стимулами [6, с. 202].

Однак мотивація пізнавальної діяльності може бути порушена, якщо не буде забезпечена функціональна сторона. На ній зупинимося більш докладно. Процес навчання повинен мати активну структуру. У психолого-педагогічній науці чітко визначилась позиція щодо визнання учня не тільки об'єктом, але й суб'єктом навчання, тому мова повинна йти, – як зазначає Н. А. Менчинська, – не лише про управління його пізнавальною діяльністю зовні (з боку вчителя, навчальної програми, програмованого підручника), але й про те, щоб забезпечити пізнавальну активність, раціональне самоврядування в процесі здійснення навчальної діяльності [7].

Пізнавальна активність учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності повинна виявлятися насамперед у його ставленні до змісту і процесу навчання, в прагненні до ефективного оволодіння знаннями і способами діяльності за оптимальний час. Досягти цього можливо на основі усвідомлення учнями підстав власної пізнавальної діяльності.

Традиційно під час підготовки до уроку вчитель, головним чином, визначає лише зміст навчального матеріалу, яким повинен оволодіти учень. Шкільна практика, як правило, обмежується визначенням обсягу і складністю матеріалу на даному уроці.

Проте зміст навчального матеріалу не пов'язується з особливостями засвоєння, що обмежує можливість активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів і управління нею. Аналіз обсягу змісту повинен будуватися на основі визначення пізнавальних умінь, на основі яких предметні знання можуть бути засвоєні.

Пізнавальні вміння розглядаються нами як готовність (можливість) суб'єкта виконувати ту чи іншу пізнавальну дію у відповідності з тими цілями і умовами, в яких йому доводиться діяти. Система пізнавальних умінь повинна містити в собі не кількісну, а якісну характеристику. Її мета полягає не в збільшенні розумових дій, які виконуються учнями, а в озброєнні їх найбільш продуктивними. Для вирішення даної дидактичної проблеми необхідно визначити систему пізнавальних умінь (розумових дій), їх номенклатуру, основні вимоги, що визначають рівень сформованості кожного вміння у відповідній пізнавальній діяльності, етапи їх формування.

Успішне формування пізнавальних умінь забезпечується цілеспрямованою і логічно обґрунтованою системою навчально-пізнавальної діяльності. В її організації необхідно здійснити єдиний підхід і наступність у формуванні пізнавальних умінь, необхідних для якісного оволодіння предметними знаннями. Таким єдиним підходом в організації навчальної пізнавальної діяльності в адаптивній системі навчання висуваємо концепцію взаємодії видів пізнавальної діяльності при провідній ролі продуктивної [1, 2].

Важлива умова ефективності навчання – облік початкового рівня навчальної пізнавальної діяльності. Зазвичай в одному і тому ж класі на одному і тому ж уроці представлені учні з неоднаковим рівнем розвитку. Під час організації процесу засвоєння знань всі ці особливості необхідно враховувати, адаптуючи навчальний процес до індивідуальних механізмів засвоєння, тобто проектувати не одну навчальну програму для цілого класу, а кілька, кожна з яких буде адресована до вмінь та здібностей кожного учня класу. Це пов'язано з тим, що учитель при традиційній системі навчання не в змозі реалізувати одночасно декілька різноманітних навчальних програм, тому він орієнтує викладання навчального матеріалу на «середнього» учня.

Навчально-пізнавальна діяльність в адаптивній системі навчання, що організована на основі взаємодії видів пізнавальної діяльності за провідної ролі продуктивної, дозволяє реалізувати кілька навчальних програм одночасно, а саме: кожний учень виконує навчальні завдання в різних режимах (репродуктивному, репродуктивно-перетворюючому, продуктивному) і з різною швидкістю відповідно до своїх індивідуальних можливостей.

«Засвоєння запланованої діяльності та знань, що до неї входять, за Н. Ф. Тализіною, відбудеться тільки тоді, коли учень послідовно пройде всі

необхідні етапи. Звідси випливає, що сутність управління полягає в проведенні сформованої діяльності за основними етапами процесу засвоєння, закономірно призводить учня до засвоєння і цієї діяльності, і включених у неї знань» [10, с. 69].

Важливе місце в організації навчально-пізнавальної діяльності посідає керуюча діяльність вчителя, яка спрямована на те, щоб сконцентрувати увагу учнів на навчальному завданні, спонукати їх до планування майбутньої роботи. Н. Ф. Тализіна додає, що при плануванні різних видів пізнавальної діяльності учитель повинен при цьому одночасно враховувати два їх класи: загальні (вміння планувати свою діяльність, вміння контролювати виконання будь-якої діяльності, прийоми логічного мислення) та специфічні (прийоми використовуються тільки в даній області). Зміст як тих, так і інших прийомів діяльності повинен виділятися і фіксуватися. Без цього вчитель не може цілеспрямовано формувати намічену пізнавальну діяльність [10, с. 18-19].

Під час керівництва самостійною навчально-пізнавальною діяльністю учнів учителю треба мати на увазі, що його дії будуть підкорятися вимогам системності, набувати рис безперервного процесу, посилення уваги до тієї інформації, що характеризує пізнавальний рівень готовності учня до виконання навчального завдання і процес виконання даного завдання.

Якісна відмінність організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в адаптивній системі навчання не тільки в новій інтерпретації найважливіших понять уроку (цілей, структури тощо) та в зміні функцій окремих елементів уроку, але головне – в зміні ролі учня, становленні його в позицію суб'єкта навчального процесу.

Висновки. Ефективності організації навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів в умовах адаптивної системи навчання сприяють: адаптація до індивідуальних навчально-пізнавальних особливостей дітей, використання різноманітних форм, методів і прийомів навчання, створення ситуацій успіху та ситуацій, що сприятимуть виявленню ініціативи, самостійності, природному самовираженню учнів; активність учнів у пізнанні, стимулювання школярів до застосування різних способів виконання завдань, стан викладання навчального матеріалу (систематизація, зрозумілість, динамічність, зацікавленість), визначення рівня розвитку пізнавальної діяльності, наявність тих знань і умінь, на яких будуються нові;

взаємопов'язана структура мотиваційної, змістовної, функціональної сторін на уроці; активність, зацікавленість вчителя в організації пізнавальної діяльності.

Для того, щоб забезпечити продуктивність та ефективність пізнавальної діяльності в педагогічному процесі необхідно включити науковий прогноз діяльності як системи, в якій існують закономірні зв'язки і залежності між усіма її компонентами – від цілі до результату.

Література

1. Александров Г. Н. Разработка общей концептуальной модели программированного обучения. Диссертация доктора педагогических наук в форме научного доклада / Г. Н. Александров // М.: РАО, институт средств обучения, 1992. – 50 с.
2. Александров Г. Н. Актуальные вопросы управления познавательной деятельностью студентов (элементы системного подхода) / Новое в теории и практике обучения // Г. Н. Александров // Вып. 2. – М., 1981 – С. 172-181.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. / В. П. Беспалько // М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
4. Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе. / М. А. Данилов // М.: Учпедгиз, 1960. – 299 с.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» / 2016. – 12 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев // М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Менчинская Н. А. Избранные педагогические труды / Н. А. Менчинская – М., 1989.
8. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Н. П. Наволокова // Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с. (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн // М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
10. Галызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся / Н. Ф. Галызина // М.: Знание, 1983. – 96 с.